

XX ст. примордіалістських версій націогенези українців, які збіглися з критикою модерністських підходів на Заході. Відтак вітчизняні методології майже столітньої давності виявилися “навдивовижу актуальними в сучасній пост- чи антимодерністській атмосфері”(с.338).

Книга Касьянова не позбавлена і певних недоліків. Послідовно дотриманий методологічний плюралізм спонукає ставитися до тієї чи іншої теорії досить амбівалентно: подавати як сильні, так і слабкі їх сторони. Проте за такого підходу часом зникає позиція самого автора, а вона була б досить цікавою читачеві. Зустрічаються і неточності, очевидно, друкарського походження. Так, на с.235 вказана неточна дата першого поділу Польщі, похибки у бібліографічних посиланнях на сс.62,67,327 (назва статті Дж.Армстронга), с.328. Цілком очевидно, що ці “огріхи” просто мізерні порівняно з вагою самої праці. Автор таки виконав найголовніші завдання, які покладалися на книгу – сприяти подоланню розриву між західним та українським суспільствознавством, і переведенню досліджень у галузі націології на “наукові рейки”.

Зрештою, монографія Касьянова є добрим, інтелектуально насиченим текстом. Маємо досить рідкісне поєднання різноспрямованих якостей, як на наукову працю. Прозорий досконалий стиль викладу, подання матеріалу у формі нарисів, наявність авторських іронічних дефініцій щодо реалій наукового та політичного життя роблять її читабельною на рівні бестселера, а ґрунтовність осмислення проблеми наближають до рівня класики.

Віктор Масненко

¹ Касьянов Г.В. Український націоналізм: спроба переосмислення // Віче – 1997. – №1.; Його ж – Український націоналізм: проблема наукового переосмислення // Український історичний журнал. – 1998 – №2.; Його ж: “Нація” і “націоналізм” слова і терміни // Там само – 1999. – №2.

Jews and Slavs. Vol. 7. (Євреї та слов'яни. Євреї і східні слов'яни. Нариси про культурні взаємини. Т. 7. Єрусалим – Київ, 2000).

Приємна новина у царині наукових гуманітарних видань на тлі нашої перманентної видавничої кризи. Приємна ще й тому, що це вже другий том у серії «Євреї та слов'яни» укладений спільно вченими Ізраїлю та України. Попередній українсько-єврейський том числом 5 з'явився у 1996 році.

Збірник виданий Центром слов'янських мов і літератур Єврейського університету (Єрусалим, директор — професор Вольф Москович) та Інститутом юдаїки (Київ, директор — Леонід Фінберг) на засадах угоди про співробітництво. В основі його – матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 3000-й річниці Єрусалима, що відбувся у Святому місті.

Делегація України на цьому конгресі складалася із двадцяти двох видатних учених. Па цій зустрічі дослідники відверто й прихильно обговорювали ретроспективу й сучасність у взаєминах українців та євреїв зі своїми ізраїльськими колегами.

Том — міжнародний за характером. Тут представлені автори шести країн: Україна, Ізраїль, Росія, США, Угорщина і Румунія. Дев'ять статей опубліковано англійською, вісім — українською і сім російською мовами. За тематикою том гуманітарний: філологія, історія, культурологія.

На відміну від попереднього тому — збільшено частину, присвячену сучасним проблемам єврейсько-українських взаємин.

Свідченням інтересу до слов'яномовних громад в Ізраїлі, взагалі, і до проблематики серії, зокрема, можна вважати історіографічну статтю Юрія Левінга (Єрусалим) «Відділ російських і слов'янських досліджень в Єврейському університеті в Єрусалимі. Історія створення». Заснування відділу на початку 60-х рр. було визнано одним із важливих напрямів роботи гуманітарного факультету. У його становленні визначну роль відіграв філософ та історик Ісайя Берлін. Концепцію досліджень, запропоновану ним у 1961 р., чи не вперше автор оприлюднює на основі архівного документа.

Українському читачеві будуть близькі й зрозумілі фінансові труднощі в роботі відділу у 70-і рр., роль визначних особистостей. Так, зі смертю одного з перших викладачів і дослідників Лії Гольдберг, єврейської поетеси і літературного критика відділ втратив духовного лідера.

Якісно новий стан роботи відділу, на думку Юрія Левінга, починається у кінці 80-х рр., коли з хвилею імміграції з'являються молоді талановиті дослідники, стають можливими наукові зв'язки з ученими слов'янських країн, зокрема, України.

Певним відображенням цих зв'язків є і 7 том серії «Євреї і слов'яни».

Цікава різнопланова тематика статей згрупована у трьох розділах: «Єрусалим й література східних слов'ян», «Євреї та українська культура», «Сучасність та історія».

Предметові особливо глибокої рефлексії в середньовічній Русі-Україні — Священному граду Єрусалиму, центру духовного всесвіту присвячена стаття Володимира Рички (Київ) «Єрусалим у політичній культурі та релігійній традиції українського середньовіччя». Автор вважає, що «у творах староруських книжників і мислителів Єрусалим постає, головним чином, як субститут Константинополя — тодішньої столиці православного світу». На конкретних прикладах він прослідковує витворення ідейної паралелі: «Єрусалим — Константинополь — Київ». Політична паралель: «Єрусалим — Рим — Москва» була утворена вже в новому історичному просторі, коли Московська Русь залишилася єдиною незалежною православною державою — за аналогією з попередньою.

Єрусалиму в описах подорожей паломників присвячено дві статті. Дžoель Раба (Тель Авів) «Єрусалим середньовічних паломників з Київської Русі і Московської держави» розглядає різноманітні твори, де небесна і земна реальність Святої Землі переплітаються, причому пріоритет віддається небесній. Описи подорожей свідчать про певний період давньоруської історії: зокрема, про свідомість незалежного стану київської держави в описах ігумена Даниїла на початку XII ст., про використання паломництва в інтересах Новгороду й Москви — наприкінці XV ст., а також

офіційних звітів відряджених державою паломників, написаних задля потреб влади московської держави.

Дмитро Степовик (Київ) у статті «Єрусалим в описах та рисунках українського мандрівника XVIII ст., 22-річного вихованця Києво-Могилянської академії та Львівської колегії єзуїтів, Василя Григоровича-Барського» подає короткий огляд українського паломництва до Святої Землі, починаючи з XII ст. догетьманської доби. Розглядаючи у чіткій послідовності подорож Василя Григоровича-Барського, Дм.Степовик багато уваги приділяє аналізу «зовнішніх обставин» подорожі, реакції Василя на «людські взаємини». Так, підкреслює автор: «В його описах немає упередженості ні до кого на расовій чи національній основі. Нарікання і критика Григоровича-Барського адресувалися лише тим, хто був нечемний вимагач, забіяка, а також тим, хто не вірив у Бога. Причому віру в Бога мандрівник пов'язує не виключно із християнами, але і з юдеями та мусульманами».

Єрусалим у літературі східних слов'ян постає у статтях Моше Таубе (Єрусалим) «Справжній і вигаданий Єрусалим у східнослов'янських переказах з івриту XV ст.», Юрія Пелешенка (Київ) «Похвала Єрусалиму» Захарії Копистенського в контексті церковно-політичної ситуації в Україні в 20 – 30 рр. XVII ст.»; В. Кравця (Київ) «Єрусалим, як категорія символічного світу Григорія Сковороди»; Оксани Забужко (Київ) «Бачення Єрусалиму» (з незрозумілих причин її стаття вміщена в розділі «Євреї та українська культура»).

Історична концепція «Похвали Єрусалиму» Захарії Копистенського визначалася полемічною метою його автора. Єрусалим представлений як мати усіх церков і Київ як його спадкоємець, що заперечувало ідею, ніби лише Рим є апостольською столицею. Єрусалим у Захарії Копистенського — “органічна частина єдиного християнського світу”.

Однією з основних категорій у творах Г. Сковороди (за статтею В. Кравця) був Єрусалим — центр духовного буття.

О. Забужко наводить специфічне трактування Єрусалима в новій українській літературі на прикладі Миколи Куліша «Народний Малахій». Одна з героїнь, стара селянка Агапія, мріє про паломництво до Єрусалима, але ніколи не зможе здійснити мрію. Від перебування М. Гоголя у Святій Землі постала парадигма, не раз повторювана в різних авторів, «чи є туди шлях, чи немає». Єрусалим в українській літературі скоріше міф, а не реальне місце. Шлях до Єрусалима був перекритий московською, а згодом радянською дійсністю. Знаковим винятком, на думку Оксани Забужко, є Леся Українка. У її творчості відбите безпосереднє чуттєве уявлення фізичного Єрусалима.

Відображенню Єрусалима у фольклорі присвятили свої дослідження С.Ваймберг (Бухарест) «Згадки про Єрусалим у релігійному фольклорі липован» та Єржбет Каман (Будапешт) «Місто Єрусалим у російських духовних поезіях».

Історіософська стаття Сергія Аверинцева «Мудрість Бога творить «Дім» (Prov/ 9.1) для власного перебування Бога: концепція Софії і значення ікони»

присвячена джерелу містичного концепту Софії — книгам Старого Заповіту. С. Аверинцев, розмірковуючи щодо найсвятішого в Києві храму, собору святої Софії, аналізує східно-християнську традицію ікони, створену у Візантії. Специфічний тип святого образу поєднує емоційне і чуттєве мистецтво Заходу й схематичне, статичне чарівне зображення в деяких індуських янтрах та ісламічних каліграфічних малюнках. На думку автора, слово «ікона», як і ім'я Софія, позначає, зрештою, те ж саме: таємницю людської гідності у християнській інтерпретації.

У розділі «Євреї та українська культура» представлені три напрямки досліджень: мовознавство, мистецтвознавство, літературознавство.

Привертають увагу результати етно-лінгвістичних досліджень Вольфа Московича (Єрусалим) «Єврейські прізвища українського походження. Складені прізвища». Культурні контакти між етнічними українцями і українськими євреями відбилися у прийнятті євреями слов'янських прізвищ, типових для етнічних українців. Автор аналізує три типи складених прізвищ: 1) які сформувалися на синтаксично-морфологічній основі (Білокінь, Скалзуб, Кривоглаз, Шестопап); 2) які сформовано синтаксично (Задерихвіст, Гуляйвода); 3) які сформувалися поєднанням двох слів (Темнорус, Тригуб, Скоробагатий). Виділяє В. Москович і прізвища-кальки, або напівкальки з української та ідиш (Козенбург, Крутокоп, Красногур).

Борис Хаймович (Єрусалим) у статті «Єврейське зображення тварин XVIII ст. в синагозі Ходорова» досліджує зооморфні зображення, блискучий художній, загадковий і досі феномен. Автор аналізує слов'янські впливи на єврейське народне мистецтво.

Справжнім подарунком українським літературознавцям будуть статті Віктора Радуцького (Єрусалим) «Від «Псалмів Давидових» до «Заповіту»: деякі аспекти впливу книги «Псалмів» на поезію Т. Шевченка та Романа Мниха (Дрогобич) «Ліричний цикл Івана Франка «Із книги Кааф», як символічна форма та його юдейські контексти».

В. Радуцький вперше зіставив «Псалми Давидові» Т. Шевченка з гебрейським оригіналом псалмів. На підставі аналізу десяти текстів автор дійшов висновку, що поет, котрий не знав давньоєврейської, але був добре знайомий з усією Біблією, увібрав ще дитячою душею традиційне сприйняття Псалмів і відтворив текст відповідно до духу оригіналу. Поет бездоганим смаком відібрав біблійні тексти вічних тем, спільних для української культури, української національної свідомості. Т. Шевченко спирався на давню, багатовікову літературну і освітню традицію України, в якій різноманітність єврейської культури, з одного боку, і глибока оригінальність національного мислення, духовного розвитку й культурних досягнень українського народу, з другого, сприйняті кризь призму Біблії. Аналізуючи 132 (133) Псалом, В. Радуцький зазначає схожість із «Заповітом», «чия мелодика безперечно Псалмова», бездоганий мистецький смак поета, «його глибоке розуміння суті Святого письма, яке дозволяє йому з трьох віршів івритського першоджерела зробити 22-рядковий шедевр». І ще. «Читач, який добре знає івритський текст, — пише В. Радуцький, — не може уникнути

почуття (майже містичного, — а воно, зрозуміло, не є вадою справжньої поезії), що перші два рядки псалма і перший вірш псалма цього пересліпу мають однакову кількість складів у порівнянні з івритом, де ці два рядки — улюблена споконвіку народна пісня («Гінйй ма тув умб нбїм / Шйвет ахім гам яхад»), а 22 — це кількість літер у івритській абетці».

Оригінально-свіжим є аналіз юдейських контекстів символічної форми ліричного циклу Ів. Франка «Із книги Кааф» зроблений Р. Мнихом. Автор розглядає своє дослідження як складову започаткованої професором М. Феллером культурологічної науки «україно-юдаїка». Він зазначає, що проблема — Ів. Франко та юдейство — складна, що її ґрунтовне та всебічне вивчення «довго ще чекатиме свого дослідника, знаючого, безпристрасного, володіючого необхідними умовами, архівними матеріалами». Р. Мних аналізує, як сам зазначає, тільки два випадки впливу та творчої рецепції Іваном Франком джерел, так чи інакше пов'язаних з юдейством і репрезентованих на рівні символів в ідейно-художньому світі поета.

Цікавим у плані двох аспектів — релігійного і національного — розуміння Т. Шевченком Біблії є стаття С. Абрамовича (Чернівці) «Шевченкове наслідування Ісаїї як художній образ порубіжжя двох національних світів».

Розділ «Сучасність та історія» започатковує програмна стаття директора Інституту юдаїки Леоніда Фінберга «Українсько-єврейські взаємини: міфологія як субститут реальності». Автор зазначає, що довгі роки радянської дійсності українсько-єврейські взаємини, Голокост були серед предметів табу, які замовчувалися або подавалися у політизованому контексті. Лише у незалежній Україні став можливим єврейсько-український діалог. Л. Фінберг розглядає антисемітські стереотипи з українського боку й єврейські стереотипи українців — нації антисемітів і погромників, як перепони діалогу. Він наводить результати останніх соціологічних досліджень в Україні, показує ставлення респондентів-українців до різних етнічних груп, зокрема євреїв, визначає домінуючу толерантність. Багато уваги приділяє автор діяльності інтелектуалів обох націй, що сприяє зміні стереотипів, формуванню аури довіри.

Власне історії присвячена стаття Володимира Петрухіна (Москва) «Хозарія і Русь в сучасній історіографії: традиційні проблеми і нові розв'язання». Автор подає огляд нових підходів до проблем, що стосуються взаємин між хозарами і Руссю. Особливо важливими В. Петрухін вважає військовий конфлікт між Хозарією, Руссю, Візантією в 450-х рр. X століття, а також вибір релігії київським князем Володимиром.

Розвідка Євгена Верещакіна (Москва) «Алюзії з Танаху в новознайденому каноні слов'янського першовчителя Кирила» присвячена давній історії.

Аналізуючи усі випадки алюзій на Старий Заповіт, автор документує свій основний висновок: канон був написаний у місті Корсунь узимку 860/861 рр. Під час подорожі святого Кирила у Хозарію. Одним із доказів глибокого проникнення святого Кирила в Старий Заповіт автор вважає його підготовку до диспуту в Хозарській державі.

Першій половині ХХ століття присвячені статті Володимира Левіна (Єрусалим) «Російське єврейство й вибори до Думи 1906–1907 рр.» і Мартена Феллера (Київ) «Йосип Сліпий і євреї».

Володимир Левін, досліджуючи динаміку результатів виборів у 1906 і 1907 рр., виявляє різкі відмінності результатів для євреїв. Попри політизацію суспільства, в цілому єврейські маси голосували за єврейських кандидатів незалежно від того, до якої партії вони належали. Наслідки виборів засвідчили, що всупереч політизації російського єврейства, єврейські маси зберігали справжню традиційну поведінку, ставлячи понад усе ідею єврейської єдності.

Розвідка Мартена Феллера присвячена взаєминам українців — греко-католиків Східної Галичини і євреїв. Йдеться про нові біографічні факти діяльності останнього патріарха української греко-католицької церкви Йосипа Сліпого. Автор детально аналізує книжку Й. Сліпого про паломництво до Святої Землі, враження від країни, контактів з євреями. Цікаве порівняння Й. Сліпим євреїв Святої Землі та євреїв Галичини. У статті вміщені цитати із книги спогадів єврейського письменника Йосипа Бухбіндера, який певний час перебував у ГУЛАГу в одній камері з Й. Сліпим. М. Феллер виділяє маловідомі факти, що Й. Сліпий рятував кількох євреїв в часи Голокосту, добре знав єврейську літературу, іврит, ідиш.

Про жажливий феномен історії ХХ ст. пише Майкл Баренбаум (Вашингтон) «Трагічна історія Голокосту». Автор подає різноманітні страхітливі прояви Голокосту як унікальний злочин проти людства. Серед жертв — члени профспілок, свідки Єгови, гомосексуалісти, душевно хворі, інваліди, цигани і євреї. Але саме євреї були єдиною спільнотою, на повному знищенні котрої базувалися основи нацистської ідеології. Голокост був організований в масовому масштабі, як швидка потокова лінія сучасної індустрії з мінімальним залученням робочої сили. Так, у Треблінці, де за 18 місяців було знищено 870.000 євреїв, «працювало» всього 120 чоловік — із них 30 були німцями, а інші представниками інших національностей. На думку М. Баренбаума, в сучасному світі морального релятивізму Голокост перетворився на символ абсолютного злочину, у першопочаток усіх злочинів. Знищення європейського єврейства згадується як виправдання виступів проти жорстокостей, здійснюваних у наш час у Косові, інших регіонах конфліктів.

Принципам етичної філософії єврейського філософа Еммануеля Левінаса, (Ковно, 1905 – 1995, Париж) емігранта у Франції, присвячена розвідка Костянтина Сігова (Київ) «Між нами: Насильство? Розрив? Правда? (Етична філософія Еммануеля Левінаса)». Почавши аналізом ланцюга онтологічних категорій, на яких базується етика Левінаса, автор показує специфіку етики філософа, з її гострим інтересом до людської взаємопідтримки. Гуманність виникає в той момент, «коли страх за інших, страх смерті мого друга, це мій страх, але зовсім не страх за мене безпосередньо». На думку К. Сігова жадання правди — центральний мотив етики Левінаса. Етичні засади, висунуті Левінасом, особливо важливі після Голокосту.

Стаття Зиновія Антонюка «Кілька «освенцімських» рефлексій в польсько-українському контексті» написана носієм пам'яті про трагічні події воєнних і повоєнних часів, зокрема, сумнозвісної операції «Вісла» на Холмщині. Описуючи жахи Голокосту, масового вигнання українського населення з Холмських земель польською владою після Другої світової війни, автор говорить про подолання стереотипів задля справедливого обговорення історичних трагедій. З. Антонюк вважає, що в сучасній Україні дискусії з приводу Голокосту і взаємин між християнами та євреями лише починаються на рівні інтелектуальної еліти. Польський досвід, особливо зміна ставлення католицької церкви до антисемітизму через засудження, покаяння, можуть слугувати прикладом для українців. Релігійна свідомість українського народу повинна сприйняти ідею християнсько-єврейського діалогу в душі толерантності і взаєморозуміння.

Автор пише «... уся величезна проблема відлукавлення минулого стосується однаковою мірою усіх учасників можливих діалогів: і українсько-єврейського, і християнсько-юдейського, і, сподіваюся — мусульманського діалогу в Україні. Щоб ніколи вже не покривав наших спільних проблем густий леп задавлених спротивів. І щоб ніхто вже не ставав ні «третім зайвим», ні просто «зайвим», щоб злочини Освенціма не залишилися без нашого покаяння даремними. Тільки так можна примиритися з Богом. Тоді усі ми станемо нарешті однаково самоусвідомлені, як справді рівноправні «діти Авраама».

Таким насиченим, різноплановим є зміст українського видання 7 тому «Євреї та слов'яни». Попри всі позитиви збірник відбиває ряд проблем вітчизняного книговидання. Вочевидь замалий для потреб навіть українських науковців наклад у 300 примірників. Із невідомих причин відсутні такі важливі складові наукового апарату як зміст, анотації статей українською мовою. Можна закинути редакторам невинуватеність групування окремих статей за розділами. Бідна наша поліграфія розпачливо волає низькою якістю 55 ілюстрацій до статті В. Хаймовича про мистецтво синагоги Ходорова.

Однак збірник «Євреї та слов'яни» т. 7 безсумнівно стане помітною подією наукового книговидання в Україні. Тематика, якість фахового аналізу проблем засвідчують високий рівень сьогодення і є авансом майбутнього. Про це красномовно промовляє Додаток, де характеризуються основні форми роботи Інституту юдаїки, зокрема, перелік уже здійснених видань і тих, що готуються до друку.

Жанна Ковба